

# HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Postgiro 58.

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 4,— per jaar, buitenland f 4,60 per jaar.

Voor leden van de Humanistische Luisterkring f 3,— per jaar. Losse nummers f 0,25.

## HOE STAAT HET MET DE BUITENKERKELIJKHEID?

Voor het verschijnsel van de, naar men mag aannemen, toenemende buitenkerkelijkheid bestaat niet alleen in humanistische kring grote belangstelling. Ook voor de kerken gaat het hier om een probleem, dat de grootst mogelijke aandacht verdient, ook al omdat omtrent de oorzaken weinig bekend is.

In het verleden heeft Prof. Dr. J. P. Kruyt er een onderzoek naar ingesteld, dat als proefschrift in 1933 is verschenen. Recenter is het bekende boek van Dr. B. Staverman O.F.M. over „De buitenkerkelijkheid in Friesland”, dat van 1954 dateert.

Het is dan ook niet te verwonderen dat zowel in kerkelijke als in humanistische kring het verlangen heeft bestaan een breed opgezet wetenschappelijk onderzoek te ondernemen naar de oorzaken en het verloop van de buitenkerkelijkheid. Het initiatief hiertoe kwam zowel van de kant van het Humanistisch Instituut voor Sociaal Onderzoek (H.I.S.O.) als van kerkelijke kant in de persoon van Dr. Faber te Wassenaar, wetenschappelijk hoofdamtenaar van de Leidse Universiteit. Een subsidie, die dit onderzoek, waarvan men schat dat het ongeveer twee jaar zal duren, mogelijk maakt werd gevraagd en verkregen van Z.W.O., de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek.

In het curatorium, dat de supervisie zal hebben zitten Prof. Dr. T. T. ten Have, hoogleraar aan de Amsterdamse Gemeente Universiteit en directeur van het H.I.S.O., Dr. H. Faber uit Wassenaar, Prof. Dr. J. P. Kruyt te Utrecht, Pater Dr. H. Goddijn

O.F.M. en Prof. Dr. R. van Dijk, hoogleraar aan de Vrije Universiteit. De samenstelling van dit curatorium biedt voldoende waarborg voor een strikt wetenschappelijke benadering van het vraagstuk en wijst op het belang dat dit onderzoek voor kerkelijke en humanistische stromingen betekent.

Het onderzoek zal worden uitgevoerd door een speciaal daartoe aangetrokken kracht die wordt bijgestaan door losse medewerkers en een administrateur. Aan de Nederlandse Stichting voor de Statistiek is een onderdeel van het project opgedragen, met name het houden van interviews, waarvan er ongeveer een 1200 gehouden zullen worden. In het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit is enige ruimte vrijgemaakt, waar de werkzaamheden verricht kunnen worden.

Niet ten onrechte wijst het Hoofdbestuurslid van het Humanistisch Verbond, Dr. D. H. Prins er in „Mens en Wereld” op, dat ook de humanisten over de massale ontkerkelijking niet helemaal gerust zijn. Zij stelt de humanistische beweging, die buitenkerkelijken een geestelijk tehuis aanbiedt, voor een moeilijke taak. Al verontrusten de feiten ons op een andere wijze dan de kerken, dat neemt niet weg, dat vooral daar, waar mensen de kerken de rug toekeren om niet altijd even duidelijke redenen, een vacuüm dreigt te ontstaan. Daarom is het bovenvermelde onderzoek van zo groot belang, omdat het ons kan inlichten over een proces, dat misschien niet te stuiten is, maar waarover tot op heden nog al wat onwetenschappelijke onzin wordt verkondigd.

### **een dringend verzoek**

*Brengt U ons ook een nieuwe abonné aan. Het is nu een gunstig moment, want wie zich nu abonneert voor 1960 en hiervoor f 4,— stort op postrekening no. 58 van de Humanistische Luisterkring ontvangt alle in 1959 verschijnende nummers gratis.*

# DARWIN, ZIJN WERK EN ZIJN BETEKENIS VOOR HET DENKEN VAN DE MENS

Welke betekenis heeft Darwin voor het denken van de mens gehad? Of neen — laat ik eerst pogen een formulering te vinden, die mij, nu ik gedurende een kwartier mag trachten, hardop met U te denken, juist voorkomt, dan de titel, die U voor vandaag is aangekondigd, mag ik het dan misschien zo stellen: Wat is de betekenis van de persoonlijkheid en het werk van Charles Darwin geweest voor de denkwereld van zijn tijd en welke betekenis hebben deze beide nog voor de hedendaagse denkwereld?

Want het lijkt me niet goed mogelijk over het denken van „de” mens te spreken. Dit vooronderstelt immers twee feiten: dat ieder mens denkt en dat het gedachtenpatroon van alle mensen gelijk zou zijn. Beide onderstellingen zijn, meen ik, onjuist. Want we bedoelen immers hier niet „denken” in de zin van bedenken, maar in die van overdenken, van na-denken over de verschijnselen in onze wereld, met het doel om daardoor tot een levens- en wereldbeschouwing te komen.

Wanneer ik dit nu zo stel, komt een nieuwe tegenwerping in me op. Ik vraag me af: is het juist, dat niet „de” mensen, maar dan toch in ieder geval sommige mensen, door denken tot een levensbeschouwing en een wereldbeeld trachten te komen? Of is het soms, dikwijls, meestal of —wie weet — altijd slecht zo: dat de mens zijn denken hanteert om de bevestiging en desnoods de uitbreiding te verkrijgen van een levens- en wereldbeeld, dat hij reeds met zich om-droeg?

Ik meen, dat het van zeer veel belang is, dat we een antwoord op deze laatste vraag vinden. In de eerste plaats zeer in het algemeen. Want het vraagstuk van objectiviteit en subjectiviteit hangt er ten nauwste mee samen. Maar ook voor het onderwerp, dat wij willen overdenken is het van belang, want het zal duidelijk zijn, dat de betekenis van Darwin voor ons en anderer denken een geheel andere wordt, naarmate zijn uitspraken alleen als grondslag voor of slechts als bevestiging van onze langs andere wegen gevormde opvattingen dienst moeten doen.

Laat ik U eerlijk mogen zeggen, dat ik het een heel moeilijk vraagstuk vind, maar dat ik, naarmate ik ouder word, steeds meer tot de overtuiging kom, dat de basis van ons levensbeschouwelijk denken in de eerste en voornaamste plaats door ons gevoelsleven gevormd wordt. In iedere levensbeschouwing steekt een sterke emotie. Vandaar dan ook, dat we aanvallen op onze levensbeschouwing zo moeilijk verdragen en dat er in de geschiedenis godsdienstoorlogen gevoerd zijn.

U moet ook de betekenis van de levensbeschouwing voor de mens — ik bedoel hiermee voor ieder mens persoonlijk — niet onderschatten. De mens is door de lichaams-

bouw, waarmee moeder natuur hem be-deeld heeft, een weerloos en hulpeloos wezen. Zijn waarnemingsvermogen is zeer beperkt. Hij is in hoofdzaak een „oog-dier”. Als het daglicht verdwijnt, kan hij bij zijn omgeving vrijwel niet meer waarnemen. Hij heeft een slecht gehoor, een uiterst beperkte tastzin en eigenlijk geen reukzin. Hij kan zich dus geen hoorbeeld, tastbeeld, of reukbeeld van zijn omgeving vormen en is in het duister hulpeloos voortdurend aan verrassingen blootgesteld. Hij is niet snel, kan van nature niet zwemmen, kan niet klimmen of vliegen en is dus niet in staat om aan zijn vijanden te ontkomen, die wel snel zijn, die hem overal met gemak kunnen volgen, waar hij slechts met moeite vooruitkomt en die hem ook dan gemakkelijk kunnen waarnemen, waar hij hen, door het ontbreken van licht, niet kan zien.

En het ergste van alles is, dat moeder natuur hem, als enige onder al haar producten, heeft begiftigd met een bewustzijn en een verstand, waardoor hij zich zijn hulpeloosheid en de gevaren van de omgeving kan realiseren. Erger nog, waardoor hij, uit wat hij wel ziet, de gevolgtrekking kan maken, dat er nog vele dingen — verschrikkelijke dingen — kunnen bestaan, die hij niet ziet. Daardoor leeft de mens in een toestand van voortdurende vrees en zoekt hij naar een levensbeschouwing, waarin hij die vrees kan overwinnen. *De mens zoekt zekerheid, veiligheid, geborgenheid.* Legio, wisselend naar tijd en plaats, is het aantal overtuigingen, waardoor hij zichzelf die zekerheid tracht te geven. En wee degene, die het zal wagen zijn onzichtbare vesting aan te vallen. Giordano Bruno moest naar de brandstapel en Galilei zou die weg gevolgd hebben, als hij niet tijdig, zij het tegen beter weten in, zijn stellingen herroepen had. Niet omdat de kerk zo gedegenereerd en haar priesters zo heerszuchtig waren — maar omdat hun stellingen de grondslagen van het zekerheidsgevoel van hun tijdgenoten aantastten, in een tijd, waarin de mens nog maar o, zo weinig vertrouwen had in zijn eigen krachten.

Galilei en zijn medestanders onttroonden slechts de aarde. Charles Darwin echter ontroonde de mens, verwees de mens van zijn uitzonderlijke, bevoorrechte positie, naar een plaats in de lange keten der dierlijke geslachten. Het was een val, die veel harder aankwam dan de zondeval van de Bijbel. Want hierin kon de mens altijd nog iets vinden om in zekere zin trots op te zijn. Weliswaar was hij daar zwaar voor gestraft — maar hij was het enige wezen onder alle schepselen, dat erin geslaagd was God te weerstreven — ja, bijna gelijk te komen. „Gij zult zijn als God, kennende het goed en het kwaad”, had de verleider gezegd. En zo was het: de mens was een kenner geworden, was opgestegen van onbewuste geluksgenieter, naar denkende, begrijpende, bewuste proeven van geluk en

verdriet, van goed en kwaad, van haat en liefde. En van deze plaats werd hij nu weer door de konsekwenties van Darwin's leer teruggevoerd, naar de rij der dieren.

**Z**eker — voor Darwin had de grote Linnaeus hem al tot voorzichtigheid gemaand. Hij had de mens immers in zijn systeem der natuur gevoegd. Wel op de hoogste plaats maar toch bij de zoogdieren, bij de mensapen. „Ken U-zelve” had Linnaeus daar nog waarschuwend bij gezet. Maar dit betekende voor de mens niet veel. Hij moest erkennen, dat Juffrouw Laps een zoogdier was — maar apart geschapen en met een geheel uitzonderlijk stel gaven toegerust voelde hij zich toch. En nu kwam Darwin en zei nog iets anders: niet alleen uw lichaamsbouw doet U bij de dieren behoren, mens maar ge zijt uit de dieren voortgekomen en één van hen. En Darwin is niet gestenigd, niet op de brandstapel gekomen en niet doodgezwegen — wat misschien het ergste van alles is. Hij is gestorven als een geëerd en beroemd man en gij kunt zijn graf bezoeken in de Abdij van Westminster.

Zó weinig heftig was de schok die zijn onttroning van de mens teweegbracht. Natuurlijk was er verzet dat hier en daar en zo nu en dan zelfs tot fel verweer aangroeide. Maar toen Charles Darwin nog geen twintig jaar na de publikatie van zijn gedachten overleed stierf hij als overwinnaar.

Men spreekt wel eens van de Darwinistische Revolutie — maar ik zou liever willen spreken van een snelle overgang. Darwin's tijd gonsde van de geruchten inzake de geleidelijke ontwikkeling van heelal en leven. Lang voordat hij zelf hierover een mening uitsprak moet Darwin met deze gedachten in aanraking gekomen zijn. En niet zijn verstand maar zijn gevoel — of wilt U het anders: niet zijn rede maar zijn intuïtie — of wilt U het nóg anders: niet zijn bewuste, maar zijn onderbewuste denken heeft al deze geruchten verwerkt. Zó, dat ten slotte — misschien op Galapagos, misschien elders — de nieuwe gedachte als een soort openbaring voor hem kwam te staan. Van dit ogenblik af aan is zijn rede de weg van het bewijs opgegaan. Twintig jaar lang heeft hij materiaal aangedragen, getoetst, geschild, overwogen, aangenomen en verworpen, tot dat hij een argumentatie had opgebouwd zó groot, zó uitvoerig, zó indrukwekkend en zó onaantastbaar, dat de tegenstand ertegen brak, als de heftigste oceaandeining tegen de rotskusten van zijn land.

De betekenis van Charles Darwin was, dat hij met een onuitputtelijke ijver, een overgrote zelfkritiek, een nooit verflauwende toewijding en een volkomen eerlijkheid gestalte heeft gegeven aan de vage gevoelens, wensen en verlangens van zijn tijdgenoten. Hij heeft uitgesproken in duidelijke, klare taal, wat zo heel vele anderen wel voelden, maar niet onder woorden konden brengen. Hij heeft daar gestaan als prediker, die onder zijn gehoor de mensen vindt, die na afloop van zijn prediking zeggen: ja — zo heb ik het altijd gevoeld, maar nooit kunnen uitdrukken.

Is hiermee nu alles gezegd? Heeft Darwin dan geen enkele invloed uitgeoefend op het denken en het handelen van zijn tijd? En

reikt er van hem geen invloed meer tot in onze dagen? Natuurlijk is dit alles het geval — maar in een minder oppervlakkige zin, dan men soms meent. Darwin heeft niet voor het forum van de wereld gestaan als de meeslepende volksredenaar, de demagoog, de geestdrijver, de dictator. Hij drong niemand iets op en zei niets, dat al niet ergens in het onderbewuste van de mensheid aanwezig was. Maar toen hij gesproken had *wist* de mensheid voor het eerst, wat ze al zo lang slechts vagelijk voelde.

Het onderbewuste was bewust geworden, de intuïtie was op het niveau van de rede gekomen. En, aangezien het verstand nu eenmaal een makkelijke loopjongen is, ging het er gebruik van maken om allerlei paadjes schoon te vegen en allerlei zaken te verdedigen, die tegenover het irrationele geweten verdediging behoeften.

De rijken verdedigden er hun uitbuiting van de armoede mee, de oorlogzuchtigen de noodzakelijkheid van de oorlog, de handelaars de natuurlijkheid van de vrije concurrentie, de kapitalisten het bestaan van de diepe kloof tussen kapitaal en arbeid, de marxisten de toekomstige verdwijning van die kloof.

En op levensbeschouwelijk terrein gebruikten de vrijdenkers de nieuwe leer, om het niet-bestaan van God aan te tonen, daarbij evenzeer als hun gelovige tegenstanders vergetend, dat het geloof geen bewijs van node heeft, omdat het door het bewijs ophoudt geloof te zijn. Daarbij ook vergetend, dat nu eenmaal geloof en wetenschap twee diep-gescheiden denkwerelden zijn, die ieder hun eigen denkketen bezitten.

Darwin formuleerde de vage gevoelens van zijn tijd tot een wetenschappelijke gedachte. Dat we op die gedachte nog steeds voortbouwen bewijst zijn grootheid. Maar toch ligt voor mij de betekenis van Charles Darwin bovendien en misschien zelfs in de eerste plaats, op een heel ander vlak. Op het vlak van de menselijkheid en — ik hoop, dat U dit geen te groot woord vindt — op het vlak van de liefde. Of was het niet echt-menselijk, dat hij steeds weer aarzelde zijn gedachte te publiceren, omdat hij bevreesd was, dat zijn formulering nog niet helder genoeg was, zijn argumentatie nog te oppervlakkig. Zozeer, dat zonder zijn goede vrienden, — en hij had er vele — wellicht nooit iets van dat alles de wereld bereikt zou hebben. En was het geen liefde, die hem zo kon bezielen, dat hij, steeds vechtend met een zwakke gezondheid, zó veel werk verzette. Liefde voor het werk, liefde voor de natuur, die hij met zoveel eerbied beschouwde; liefde voor de waarheid, die hij geen geweld wilde aandoen. Liefde ook voor zijn directe omgeving, die hem met de grootste bedachtzaamheid formuleringen deed zoeken, die de gevoelens en overtuiging van de anderen niet zouden kwetsen. Hij was een voorbeeld van verdraagzaamheid door zijn eerbied voor het geweten, zijn liefde voor de waarheid en zijn liefde tot de mensen. En deze eerbied en liefde brachten hem tot een ondogmatisch denken, waarvan we ook nu nog profiteren. Dit blijft de betekenis van de mens Charles Darwin, nu en altijd. Ook dan, wanneer zijn theorieën door andere overvleugeld zouden zijn.

Dr. C. VAN RIJSINGE.

# DENK EENS NA

Ik denk zelden.

Begin nu niet meteen hatelijke dingen te zeggen, zoals: „Dat had ik al gedacht” en: „Dat merk ik” en: „Je zou het niet kunnen”.

De waarheid is namelijk, dat ik echt niet weet, hoe het precies gaat. Ik heb het nooit geleerd en eerlijk gezegd heb ik nog nooit iemand ontmoet, die er mee bezig was.

Na-denken gaat soms nog wel. Als een of andere slimmerd iets vertelt of opgeschreven heeft, probeer ik — en herhaaldelijk met succes — achter hem aan te wandelen op zijn gedachtenpaadje. Soms schenkt het voldoening als ik zijn gedachtengang tot het einde volgen kan. Soms echter vind ik het maar een vervelend weggetje. En het gebeurt ook wel, dat ik de voordenger plotseling uit het oog verlies.

Vroeger dacht ik, dat het dan altijd aan mij lag en dat de gedachten van de spreker of schrijver zó diep gingen of zó'n hoge vlucht namen (hetgeen merkwaardigerwijs op hetzelfde neerkomt), dat de zaak voor een gewoon sterveling, althans voor mij, niet bij te sloffen was.

Iets later ben ik gaan vermoeden dat menig verkondiger van gedachten onderweg zelf de kluts kwijtraakte en het verkeerde pad insloeg. En nog weer later werd dit vermoeden bevestigd, doordat ik meer dan eens een geacht voorganger worstelend in het kreupelhout aantrof. Hij kon er óók niet uitkomen.

Dit na-denken echter is maar tweede-rangswerk. Het echte denken, het voor-denken, dat is een andere zaak en hoe gaat dat? Ik tracht mij in de toestand te verplaatsen van een Denker, zo iemand als Rodin in steen heeft gehouwen, maar dan gekleed natuurlijk.

Er is een probleem, dat ik moet oplossen. Misschien wil ik mij verdiepen in de zin des levens, maar dat komt zelden voor. Vaker gebeurt het dat ik na tracht te gaan hoe ik een verjaarscadeau moet financieren, hoe ik mij kan losmaken uit een netelige positie, waarin ik mij gewerkt heb, of — om dichter bij huis te blijven — hoe ik met dit opstel verder zal gaan.

Ga ik dan zitten en denken? Welnee. Ik

houd even op met tikken en staar voor mij uit. Ik zit wat gedachtenloos te turen naar het Statistisch Zakboek, dat voor mijn neus staat en naar het telefoonboek en een heel oud exemplaar van Parlement en Kiezer. Daar denk ik niets bij. Ik steek vervolgens een sigaret op. „Rook toch niet zo veel”, roept mijn vrouw, die zojuist weer een medische rubriek heeft gelezen.

En dan is het gebeurd. Dan kan ik weer verder.

Het gebeurt ook wel eens, dat ik in een gemakkelijke stoel zit en mijn gedachten een ogenblik laat gaan over, laten wij zeggen de Miljoenennota. Het is verwonderlijk te merken — maar meestal merk ik er niets van — dat de gedachten dan na korte tijd via een hele reeks tussenstations met heel andere dingen bezig zijn. Bijvoorbeeld met de vraag hoe gember smaakt als het niet geconfijt is. Wat heeft dat met de miljoenennota te maken? Kom ik op zo'n manier ooit uit het probleem van de anti-cyclische begrotingen? Zal ik, suffende over gember... Ceylon olifanten... oceaanstomers... emigratie... kinderen... kleinkinderen... bejaardenhuis... gut, nou zit ik dan zeker te denken... zal ik zo ooit nader komen tot de zorgen van Zijne Excellentie Zijlstra?

Meestal wordt de mijmering onderbroken door: „Moet je nog thee?” of „Kom je eten?” En dan is alles weer vervlogen.

Zeker, zeker, ik bouw zelf ook wel eens een gedachtenreeksje op. Maar dat gaat heel anders. Dan neem ik een balpunt en een blad papier en begin met lijntjes te trekken en gezichten te tekenen met grote haakneuzen. En soms schrijf ik dan een woordje op en nog één. En dan neem ik me voor een mooi schema te tekenen met accolades en stippellijnen, zodat het geheel een voorbeeld wordt van fraai zindelijk denken.

Maar als ik dan een aantal waarheden als koeien heb genoteerd houd ik maar weer op. En gewoonlijk draait het er dan op uit, dat ik boudweg begin. Bijvoorbeeld: Ik denk zelden. Maar gij, lezer hebt er geen idee van hoeveel ik dan afgeprakkiseerd heb, voordat ik mijn vijf- à zeshonderd woorden op papier heb staan.

H. H.

## lezingen voor de radio

6 okt. AVRO 16.00 Mr. A. Stempels, *De verantwoordelijkheid als mens van de journalist*

11 okt. VARA 9.45 C. H. Schonk, *De spelende mens.*

18 okt. VARA 9.45 Prof. Dr. G. Stuiveling, *Humanistisch Commentaar.*